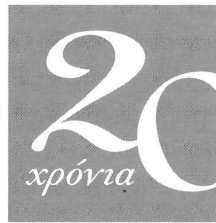

Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη

Επετειακός τόμος

Θεσσαλονίκη 2009

Γενική επιμέλεια έκδοσης
Πολυξένη Αδάμ - Βελένη
Κατερίνα Τζαναβάρη

Διορθώσεις κειμένων
Πολυξένη Αδάμ - Βελένη
Κατερίνα Τζαναβάρη
Μιχάλης Ιντζές

ISSN 1106-5311

© ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ,
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ,
2009

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του ελληνικού νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Παραγωγή

 ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ZITH
www.ziti.gr

Περιεχόμενα

ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΑΔΑΜ - ΒΕΛΕΝΗ	
<i>Αγροικίες στη Μακεδονία: οι απαρχές της «φεουδαρχίας»;</i>	1
<i>Farmhouses in Macedonia: the beginnings of “feudalism”?</i>	
POLYXENI ADAM - VELENI	
ΒΙΚΤΩΡΙΑ ΑΛΛΑΜΑΝΗ, ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΟΥΚΟΥΒΟΥ, ΕΙΡΗΝΗ ΨΑΡΡΑ	
<i>Μιέζα, πόλη Ημαθίας</i>	17
<i>Mieza, city in Imathia</i>	
VICTORIA ALLAMANI, ANGELIKI KOUKOUVOU, IRENE PSARRA	
ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΣΛΑΝΗΣ	
<i>Άγιος Μάμας Νέας Ολύνθου (Προϊστορική Όλυνθος).</i>	
<i>Ένας περιφερειακός οικισμός του μεσοελλαδικού κόσμου – Τα δεδομένα της μινυακής κεραμικής</i>	31
<i>Aghios Mamas, Neas Olynthou, (Prehistoric Olynth) a peripheral settlement in the Middle Helladic world: the data from Minyan ware</i>	
IOANNIS ASLANIS	
ΣΟΦΙΑ ΑΣΟΥΧΙΔΟΥ	
<i>Κριάριτσι Συκιάς νομού Χαλκιδικής 1996-2000.</i>	
<i>Συνολική παρουσίαση των αρχαιολογικών ερευνών και των αποτελεσμάτων τους</i>	41
<i>Kriaritsi Sykias, Chalcidice 1996-2000: comprehensive presentation of excavation results</i>	
SOPHIA ASOUCHIDOU	
FRANCINE BLONDÉ, ARTHUR MULLER, DOMINIQUE MULLIEZ	
<i>Θάσος – Ανθρώπινοι και περιβαλλοντικοί παράμετροι της πολεοδομικής δυναμικής</i>	51
<i>Thasos: people and environmental parameters in city-planning</i>	
FRANCINE BLONDÉ, ARTHUR MULLER, DOMINIQUE MULLIEZ	
ΣΤΕΛΛΑ ΔΡΟΥΓΟΥ	
<i>Βεργίνα: οι τάφοι Heuzey</i>	63
<i>Vergina: the “Heuzey” tombs</i>	
STELLA DROUGOU	

ΣΤΕΛΛΑ ΔΡΟΥΓΟΥ, ΧΡΥΣΑΝΘΗ ΚΑΛΛΙΝΗ, ΛΥΔΙΑ ΤΡΑΚΑΤΕΛΛΗ <i>Η ανασκαφή της αρχαίας ακρόπολης στο Καστρί Πολυνηρίου (Δήμος Θ. Ζιάκα) του νομού Γρεβενών</i>	75
<hr/>	
<i>Excavation of the ancient acropolis at Kastri Polyneriou (Municipality of Th. Ziakas), Prefecture of Grevena</i> STELLA DROUGOU, CHRYSANTHI KALLINI, LYDIA TRAKATELLI	
BERNHARD HÄNSEL <i>Das Ende der Tellsiedlungen aus der Sicht eines Ausgräbers</i>	83
<hr/>	
<i>The end of mound settlements from the standpoint of an excavator</i> BERNHARD HÄNSEL	
ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΙΓΝΑΤΙΑΔΟΥ, ΙΩΑΝΝΗΣ-ΧΙΟΥ ΣΕΙΡΑΔΑΚΗΣ <i>Ηλιακό παρατηρητήριο στην τοιχογραφία του κυνηγιού στη Βεργίνα</i>	95
<hr/>	
<i>A solar observatory in the lion-hunt painting at Vergina</i> DESPINA IGNATIADOU, JOHN HUGH SEIRADAKIS	
ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ-ΜΕΝΤΕΣΙΔΗ <i>Αιανή και νομός Κοζάνης: δέκα χρόνια έρευνας</i>	105
<hr/>	
<i>Aiani and the Prefecture of Kozani: ten years of research</i> GEORGIA KARAMITROU-MENTESIDI	
† ΝΑΡΚΙΣΣΟΣ ΚΑΡΥΔΑΣ <i>Παλαιοχριστιανικές οικίες με τρικλίνιο στη Θεσσαλονίκη – μέρος II: δέκα χρόνια μετά</i>	127
<hr/>	
<i>Early Christian houses with triclinium in Thessaloniki – Part II: ten years after</i> † NARKISSOS KARYDAS	
ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΟΤΤΑΡΙΔΗ <i>Η νεκρόπολη των Αιγών στα αρχαϊκά χρόνια και οι βασιλικές ταφικές συστάδες</i>	143
<hr/>	
<i>The necropolis of Aigai during the Archaic Period and the clusters of royal tombs</i> AGGELIKI KOTTARIDI	
TONY KOZELJ, MANUELA WURCH-KOZELJ <i>Η μελέτη των λατομείων μαρμάρου της Θάσου τις τελευταίες δεκαετίες</i>	155
<hr/>	
<i>The study of Thasos marble quarries during the last decades</i> TONY KOZELJ, MANUELA WURCH-KOZELJ	
ΜΑΡΙΑ ΛΙΛΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ <i>Το αρχαιολογικό έργο στην Πέλλα, 1987-2007</i>	169
<hr/>	
<i>Archaeological work at Pella, 1987-2007</i> MARIA LILIBAKI-AKAMATI	

JEAN-JACQUES MAFFRE	
<i>Trente ans de recherches sur la céramique attique trouvée à Thasos par l'École française d'Athènes depuis 1956</i>	185
<hr/>	
30 χρόνια έρευνας στην αττική κεραμική από τις ανασκαφές της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών στη Θάσο JEAN-JACQUES MAFFRE	
ΕΥΤΕΡΠΗ ΜΑΡΚΗ	
<i>Οι σωστικές ανασκαφές, κύριος παράγων διαμόρφωσης της εικόνας της βυζαντινής Θεσσαλονίκης</i>	205
<hr/>	
<i>Rescue excavations as the chief factor in forming our image of Byzantine Thessaloniki</i> EUTERPE MARKI	
ΒΑΣΩ ΜΙΣΑΗΛΙΔΟΥ - ΔΕΣΠΟΤΙΔΟΥ	
<i>Άφυτις 1997-2006</i>	221
<hr/>	
<i>Aphytis 1997-2006</i> VASSO MISSAILIDOU-DESPOTIDOU	
ΑΡΤΕΜΙΣΙΑ ΜΠΙΛΟΥΚΑ, ΙΩΑΝΝΗΣ ΓΡΑΙΚΟΣ	
<i>Νέα Καλλικράτεια Χαλκιδικής: η πρόσφατη σωστική ανασκαφική έρευνα (1999-2005) στην Ερετριακή αποικία των Δικαιοπολιτών στον Θερμαίο Κόλπο</i>	239
<hr/>	
<i>Nea Kallikrateia, Chalcidice: recent rescue excavations (1999-2005) in the Eretrian colony of the Dikaiopolites on the Thermaic Gulf</i> ARTEMISIA BILOUKA, IOANNIS GRAEKOS	
ΣΤΡΑΤΟΣ ΝΑΝΟΓΛΟΥ, ΜΑΡΙΑ ΠΑΠΠΑ	
<i>Η αναπαράσταση της ανθρώπινης μορφής στον νεολιθικό οικισμό του Μακρύγιαλου Πιερίας</i>	249
<hr/>	
<i>Representation of the human form in the Neolithic settlement of Makrygialos, Pieria</i> STRATOS NANOGLOU, MARIA PAPPA	
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗΣ	
<i>Δίον – Ιστορικά και λατρευτικά</i>	261
<hr/>	
<i>Dion – On history and worship</i> DIMITRIOS PANDERMALIS	
ANNA ΠΑΝΤΗ	
<i>Λαξευτές κατασκευές από τις ανασκαφές της ΙΣΤ' ΕΠΚΑ στο Καραμπουρνάκι</i>	273
<hr/>	
<i>Rock-cut constructions from the excavations of the 16th Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities at Karabournaki</i> ANNA PANTI	

ΣΕΜΕΛΗ ΠΙΝΓΙΑΤΟΓΛΟΥ <i>Δίον: τα ιερά της Δήμητρος και του Ασκληπιού. Οι ανασκαφές των τελευταίων είκοσι χρόνων</i>	285
<i>Dion: The sanctuaries of Demeter and Asclepius: excavations during the past twenty years</i> SEMELI PINGIATOGLOU	
ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΣΑΑΤΣΟΓΛΟΥ-ΠΑΛΙΑΔΕΛΗ <i>Βεργίνα 1977/87-2006</i>	295
<i>Vergina 1977/87-2006</i> CHRYSSOULA SAATSOGLOU-PALIADELI	
ΘΩΜΗ ΣΑΒΒΟΠΟΥΛΟΥ <i>Η αρχαιολογική έρευνα στο Κιλκίς</i>	307
<i>The archaeological research at Kilkis</i> THOMI SAVVOPOULOU	
ΚΩΣΤΑΣ ΣΙΣΜΑΝΙΔΗΣ <i>Η μέχρι τώρα ανασκαφική έρευνα στα αρχαία Καλίνδοια</i>	317
<i>Excavations at ancient Kalindoia to the present</i> KOSTAS SISMANIDIS	
ΕΥΔΟΚΙΑ ΣΚΑΡΛΑΤΙΔΟΥ <i>Το νεκροταφείο της Θέρμης (πρώην Σέδες) Θεσσαλονίκης: 20 χρόνια έρευνας</i>	329
<i>The Cemetery of Thermi (formerly Sedes), Thessaloniki: 20 years of excavation</i> EUDOKIA SKARLATIDOU	
ΚΩΣΤΑΣ ΣΟΥΕΡΕΦ <i>Τούμπα Θεσσαλονίκης: ανασκαφές στην τράπεζα και το αρχαίο νεκροταφείο</i>	345
<i>Toumba, Thessaloniki: excavations on the trapeza and in the ancient cemetery</i> KOSTAS SOUEREΦ	
ΚΩΣΤΑΣ ΣΟΥΕΡΕΦ <i>Σουρωτή νομού Θεσσαλονίκης: ανασκαφές στο αρχαίο νεκροταφείο</i>	359
<i>Souroti, Prefecture of Thessaloniki: excavations in the ancient cemetery</i> KOSTAS SOUEREΦ	
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ - ΚΩΣΤΑΣ ΦΙΛΗΣ <i>Η Λητή από την προϊστορία μέχρι την ύστερη αρχαιότητα</i>	369
<i>Lete from the Prehistoric period to Late Antiquity</i> KATERINA TZANAVARI, KOSTAS FILIS	

ΜΙΧΑΛΗΣ ΤΙΒΕΡΙΟΣ	
<i>Η πανεπιστημιακή ανασκαφή στο Καραμπουρνάκι Θεσσαλονίκης</i>	385
<i>Karabournaki: University of Thessaloniki excavations</i>	
MICHALIS TIVERIOS	
ΜΙΧΑΛΗΣ ΤΙΒΕΡΙΟΣ	
<i>Η «διπλή τράπεζα Αγχιάλου»</i>	397
<i>The double trapeza at Anchialos</i>	
MICHALIS TIVERIOS	
ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΤΣΑΤΣΟΠΟΥΛΟΥ	
<i>Μεσημβρία - Ζώνη: η συμβολή της αρχαιολογικής έρευνας στην αναζήτηση της ταυτότητας των αποικιών της Σαμοθράκης</i>	409
<i>Mesembria - Zone: the contribution of archaeological research in the quest for the identification of the Samothracian colonies</i>	
POLYXENI TSATSOPOULOU	
ΕΛΙΣΑΒΕΤ - ΜΠΕΤΤΙΝΑ ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ, ΕΛΕΝΗ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ	
<i>Νέα στοιχεία για την ιστορική τοπογραφία της χερσονήσου της Κασσάνδρας (Χαλκιδικής)</i>	421
<i>New evidence on the historical topography of Cassandra (Chalcidice)</i>	
ELISAVET BETTINA TSIGARIDA, ELENI PAPADIMITRIOU	
ΜΑΡΙΑ ΤΣΙΜΠΙΔΟΥ-ΑΥΛΩΝΙΤΗ	
<i>Ανασκαφικές έρευνες στον Φοίνικα Ν. Θεσσαλονίκης, 1987-2006 – Μια εικοσαετία ανατροπών</i>	435
<i>Excavations in Finikas, Thessaloniki, 1987-2006 – Twenty years of surprising discoveries</i>	
MARIA TSIMBIDOU-AVLONITI	
ΑΡΕΤΗ ΧΟΝΔΡΟΓΙΑΝΝΗ - ΜΕΤΟΚΗ	
<i>Αλιάκμων 1985-2005: η αρχαιολογική έρευνα στην περιοχή της τεχνητής λίμνης Πολυφύτου (κοιλάδα μέσου ρου του Αλιάκμονα), αποτελέσματα και προοπτικές</i>	449
<i>Haliakmon 1985-2005: archaeological research in the area of the artificial lake of Polyfytos (the valley around the middle of the Haliakmon river), results and perspectives</i>	
ARETI HONDROYANNI-METOKI	
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ	
<i>Αρχαία Έδεσσα: η εξωαστική χρήση του χώρου</i>	463
<i>Ancient Edessa: The extra-urban use of space</i>	
ANASTASIA CHRYSOSTOMOU	
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ - ΠΑΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ	
<i>Τα νεκροταφεία του αρχαίου οικισμού στο Αρχοντικό Πέλλας</i>	477
<i>The cemeteries of the ancient settlement of Archontiko, Pella</i>	
ANASTASIA CHRYSOSTOMOU, PAVLOS CHRYSOSTOMOU	

Άγιος Μάμας Νέας Ολύμθου (Προϊστορική Όλυμθος)

Ένας περιφερειακός οικισμός του μεσοελλαδικού κόσμου

Τα δεδομένα της μινυακής κεραμικής

Ιωάννης Ασλάνης

Στην αρχή της 2^{ης} χιλιετίας (± 2000 π.Χ.) ο οικισμός στην τούμπα Άγιος Μάμας Νέας Ολύμθου στη Χαλκιδική υφίσταται βίαιη καταστροφή. Υπάρχουν ενδείξεις στο στρώμα 18, ότι την καταστροφή προξένησαν ισχυρός σεισμός και η φωτιά που επακολούθησε. Ανεξάρτητα από τα αίτια καταστροφής, ο οικισμός αυτός σφραγίζεται από την ίδια μοίρα που έχουν και άλλοι οικισμοί αυτής της περιόδου στην περιοχή της Μακεδονίας: διαδοχικές βίαιες καταστροφές, σταδιακή συρρίκνωση, εγκατάλειψη. Με το τέλος του οικισμού του στρώματος 18 ολοκληρώνεται η περίοδος ΠΟ Ι¹ του οικισμού που καλύπτει την πρώιμη εποχή του χαλκού.

Σε αντίθεση, όμως, με πολλούς άλλους, ο οικισμός του Αγίου Μάμα, όπως διαπιστώθηκε από τις νεότερες ανασκαφές, συνεχίζει να κατοικείται μετά την καταστροφή στο στρώμα 18. Η εμφάνιση νέων στοιχείων στην οργάνωση του χώρου και στην κεραμική στον οικισμό του στρώματος 17 οριοθετούν την αρχή μιας νέας περιόδου ανάπτυξης, η οποία συνεχίζεται αδιάταρακα μέχρι το τέλος της ύστερης εποχής του χαλκού και την εγκατάλειψη της θέσης (στρώμα 1+0). Παράλληλα, η παρουσία τροχήλατης μινυακής κεραμικής, ελάχιστη στην αρχή (στρώματα 17-16) και αυξανόμενη στη συνέχεια (στρώματα 15-11), προσανατολίζει τον οικισμό στο αιγαιακό πλαίσιο της μεσοελλαδικής περιόδου και οριοθετεί με μοναδική για τη Μακεδονία βεβαιότητα τη μέση εποχή του χαλκού στην περιοχή.

Στην παρούσα συμβολή στον επετειακό τόμο του ΑΕΜΘ θα δοθεί μια σύντομη εικόνα του οικισμού

1. Αποκλειστικά με βάση τις μεταβολές στην αρχιτεκτονική στην τούμπα του Αγίου Μάμα (προϊστορική Όλυμθος) διακρίνονται οι ακόλουθες περίοδοι: ΠΟ Ι περιλαμβάνει το στρώμα 18, ΠΟ ΙΙ τα στρώματα 17-14, ΠΟ ΙΙΙ τα στρώματα 13-9, ΠΟ ΙV τα στρώματα 8-5, ΠΟ V τα στρώματα 4-2 και ΠΟ VI το στρώμα 1+0.

αυτής της περιόδου, όπως διαμορφώνεται μέσα από τα κινητά και ακίνητα ευρήματα, τα οποία αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια των ανασκαφών².

Ο οικισμός επάνω στην τούμπα είχε έκταση περίπου 4 στρεμμάτων. Σε τρεις ανασκαφικές τομές (τομές Α, Β και Μ), εντοπίστηκαν συνολικά 18 στρώματα κατοίκησης που με βάση τα ευρήματα ανήκουν στο τέλος της πρώιμης, στη μέση και στην ύστερη εποχή χαλκού³.

Στη μέση εποχή χαλκού ανήκουν με βεβαιότητα τα στρώματα 17-14 της περιόδου ΠΟ ΙΙ που εντοπίστηκαν στην τομή Μ και μάλλον τα στρώματα 13 και 12 της περιόδου ΠΟ ΙΙΙ που αποκαλύφθηκαν στην τομή Β⁴. Στον οικισμό 18 τα κτίσματα αναπτύσσονται στην περιφέρεια βαθμιδωτά, με μεσοτοιχία, δημιουργώντας έναν κλειστό περιφερειακό χώρο, η πρόσβαση στον οποίο πιθανότατα ήταν δυνατή μόνο από ελεγχόμενες εισόδους. Η διάταξή τους είναι πλάγια σε σχέση με τον κατά μήκος άξονα της τούμπας. Κάθε κτίσμα αποτελεί αυτόνομη οικιστική μονάδα, με την επαναλαμβανόμενη παρουσία των ίδιων κατασκευών (εστίας, φούρνου, εδράνου) στο εσωτερικό τους.

Ο οικισμός 17 που ακολουθεί, διαδέχεται τον προηγούμενο χωρίς εμφανή ίχνη διακοπής στην κατοίκηση της τούμπας. Όλα τα προαναφερθέντα στοιχεία του προηγούμενου οικισμού εγκαταλείπονται. Τα νέα

2. Οι ελλείψεις που θα παρουσιαστούν, οφείλονται στο γεγονός ότι το υλικό είναι ακόμη στο στάδιο της μελέτης.

3. Ανασκαφικές εργασίες διεξήχθησαν τα έτη 1994-1996 από τον καθηγητή Β. Hänsel, Ινστιτούτο Προϊστορικής Αρχαιολογίας του Freie Universität του Βερολίνου, σε συνεργασία με το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αθηνών και χρηματοδότηση της Deutsche Forschungsgemeinschaft. Συμμετείχε το Ινστιτούτο Ελληνικής και Ρωμαϊκής Αρχαιότητας του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών με τον ερευνητή Ι. Ασλάνη.

4. Ασλάνης (υπό έκδοση), εικ. 2. Η απόδοση των στρωμάτων 13 και 12 στη ΜΕΧ ή στην ΥΕΧ είναι υπό έρευνα.

κτίσματα, των οποίων σώζονται ελάχιστα κατάλοιπα, έχουν νέα ανάπτυξη, κάθετη ή παράλληλη στον κατά μήκος άξονα της τούμπας. Για την κατασκευή τους συνδυάζονται παλαιά και νέα στοιχεία. Στα παλιά ανήκει η χρήση των τοπικών παραδοσιακών υλικών, ξύλου και πηλού. Στους νεωτερισμούς περιλαμβάνονται τα μεγάλα ορύγματα ως θεμέλια, οι πήλινοι ημικίονες και οι ισχυροί τοίχοι πλάτους 40 εκ. από στοιβαχτό πηλό. Απουσιάζουν οι πλίνθοι. Στη διάρκεια της επόμενης οικιστικής φάσης 16 ο χώρος οργανώνεται διαφορετικά. Τα κτίσματα είναι μεγάλα, πολύχωρα και ανεξάρτητα μεταξύ τους με την παρεμβολή παρόδων. Ταυτόχρονα, διατηρούνται οι ισχυροί τοίχοι με τη θεμελίωση σε πλατιά ορύγματα και οι ημικίονες. Η διάταξη των κτισμάτων κάθετα στον κατά μήκος άξονα της τούμπας παραμένει αμετάβλητη⁵. Η διάρκεια του οικισμού αυτού θα πρέπει να ήταν μεγάλη, όπως δείχνει το πάχος του δαπέδου των κτισμάτων, που φθάνει τα 20 εκ. περίπου.

Αλλαγές στην οργάνωση παρατηρούνται και στον οικισμό του στρώματος 15. Η βόρεια πάροδος της προηγούμενης φάσης εγκαταλείπεται και τα κτίσματα αναπτύσσονται πλέον σε δύο μεγάλα πολύχωρα συγκροτήματα, σωζόμενου πλάτους τουλάχιστον 12 μ. και 9 μ. αντίστοιχα. Μεταξύ των συγκροτημάτων παρεμβάλλεται δρόμος πλάτους 2,50 μ., που αντικαθιστά τη στενή πάροδο της προηγούμενης φάσης. Ο προσανατολισμός των κτισμάτων δεν μεταβάλλεται. Και αυτού του οικισμού η χρονική διάρκεια είναι μεγάλη, αναγνωρίστηκε μάλιστα φάση ανανέωσης στο βόρειο συγκρότημα. Στον οικισμό 14 η οργάνωση σε συγκροτήματα παραμένει αμετάβλητη. Ωστόσο, στο εσωτερικό των συγκροτημάτων αναπτύσσονται μόνον ελαφρές κατασκευές με λεπτούς μεσότοιχους, αλλά με καλά διαμορφωμένα δάπεδα.

Από το στρώμα 13 εμφανίζονται αρκετά νέα στοιχεία που καθιερώνονται αργότερα στην ύστερη εποχή του χαλκού. Στην αρχιτεκτονική η χρήση πλίνθων και λίθινων κρηπίδων στην κατασκευή οικημάτων είναι ένα από αυτά. Διατηρείται, ωστόσο, αμετάβλητη η διάταξη των κτισμάτων κάθετα στον κατά μήκος άξονα της τούμπας. Η ίδια τεχνική διατηρείται μέχρι το στρώμα 10⁶. Η ομάδα των στρωμάτων 13-10 αποτελούν την περίοδο ΠΟ ΙΙΙ της οικιστικής δραστηριότητας στην τούμπα. Στο πλαίσιο δημοσίευσης της χειροποίητης κεραμικής της ΥΕΧ του Αγί-

ου Μάμα τα στρώματα 13-10 της περιόδου ΠΟ ΙΙΙ αποδόθηκαν στην ΥΕ Ι περίοδο⁷. Ωστόσο, με την πρόοδο της μελέτης της μινυακής κεραμικής αρχίζει να διαφαίνεται η δυνατότητα και, για λόγους ακριβέστερης χρονολόγησης, η ανάγκη μιας λεπτομερέστερης κατανομής και μένει να αποσαφηνισθεί ποια από αυτά ανήκουν στην ΜΕ ΙΙΙ και ποια στην ΥΕ Ι περίοδο⁸.

Γενικότερα, παρατηρείται ομαδοποίηση στην οικιστική δραστηριότητα κατά τη μέση εποχή του χαλκού. Η πρώτη ομάδα περιλαμβάνει τα στρώματα 17 και 16. Το πρώτο θεωρείται φάση προσαρμογής και συνυπαρξης παλαιών και νέων στοιχείων. Το δεύτερο (στρώμα 16) εκφράζει τη νέα δυναμική που αρχίζει να αναπτύσσεται και περιλαμβάνει τον μακράς διάρκειας οικισμό 16, στη διάρκεια του οποίου αναπτύσσονται μεγάλα αυτόνομα κτίσματα. Στη δεύτερη ομάδα ανήκουν οι οικισμοί των στρωμάτων 15 και 14, στη διάρκεια των οποίων τα κτίσματα οργανώνονται σε μεγάλα πολύχωρα συγκροτήματα. Η διαφορά στην οργάνωση του χώρου από την προηγούμενη ομάδα και ακόμη περισσότερο από την πρώιμη εποχή του χαλκού είναι σαφής. Μια τρίτη φάση οικιστικής δραστηριότητας αρχίζει με το στρώμα 13 και συνεχίζεται άρρηκτη μέχρι το στρώμα 10, οριοθετώντας την περίοδο ΠΟ ΙΙΙ στον Άγιο Μάμα. Η αρχή της τοποθετήθηκε, όπως αναφέρθηκε, στην ΥΕ Ι. Ωστόσο, όπως θα φανεί παρακάτω, υπάρχουν ενδείξεις ότι αρχίζει ήδη στη ΜΕ ΙΙΙ περίοδο.

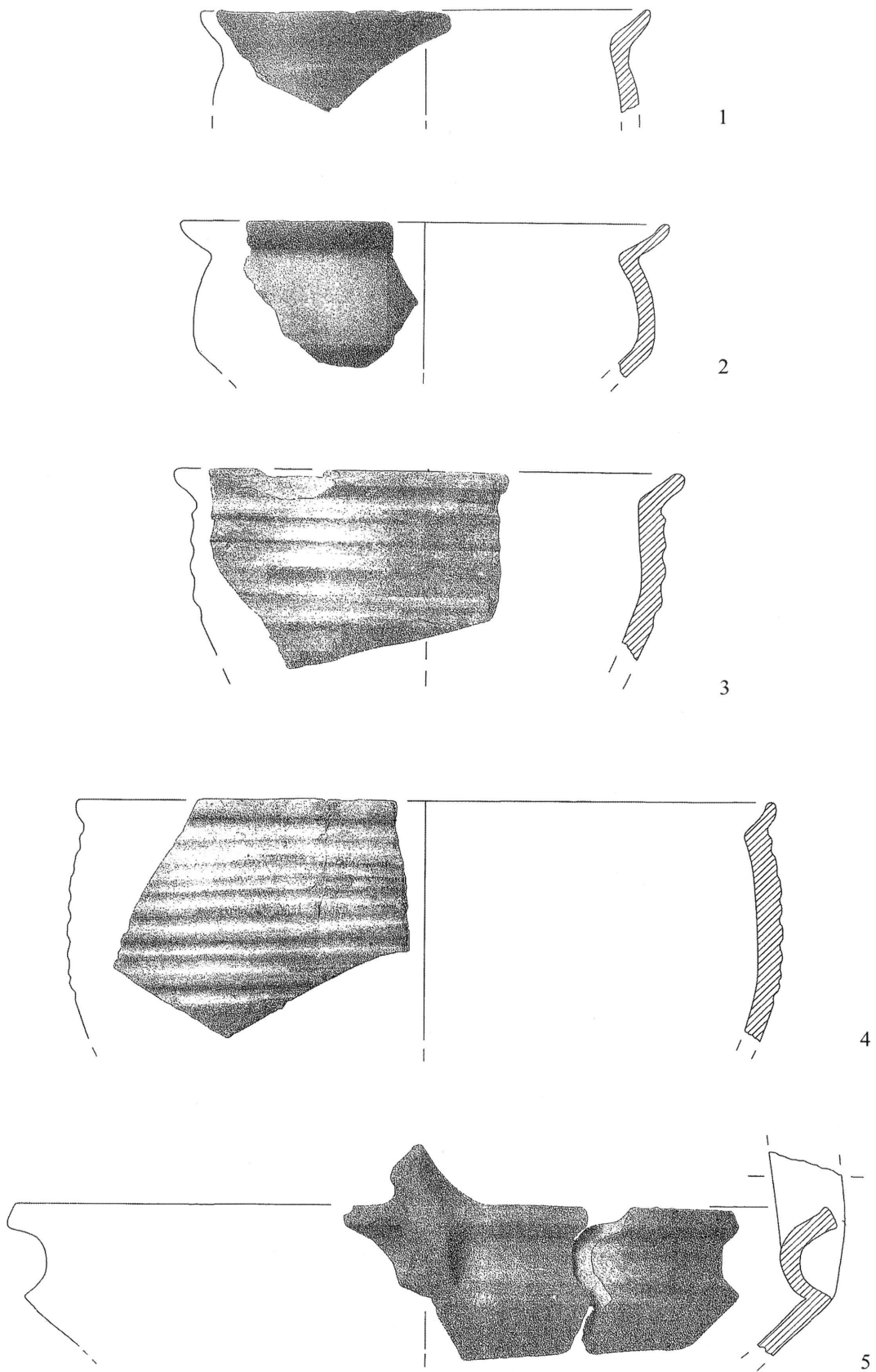
Εκτός από τη νέα οργάνωση του χώρου και τους νέους αρχιτεκτονικούς τύπους, που δείχνουν στενή επαφή με το Νότο, η ανασκαφή τμήματος του μεσοελλαδικού και υστεροελλαδικού οικισμού στην τούμπα έφερε στο φως πολυάριθμη τροχήλατη μινυακή κεραμική, που αποτελεί το κατεξοχήν εργαλείο για την ένταξη του οικισμού στο πλαίσιο του μεσοελλαδικού κόσμου. Συνυπάρχει με την πιο αδρή χειροποίητη εκδοχή της (τοπική μινυακή), με τη λεπτή χειροποίητη ερυθρωπή που χαρακτηρίζει τη μέση εποχή του χαλκού, αλλά και τη χονδροειδή κεραμική καθημερινής χρήσης, η οποία συνεχίζει την τοπική παράδοση από την πρώιμη εποχή του χαλκού. Η σύντομη

5. Ασλάνης (υπό έκδοση) εικ. 4.

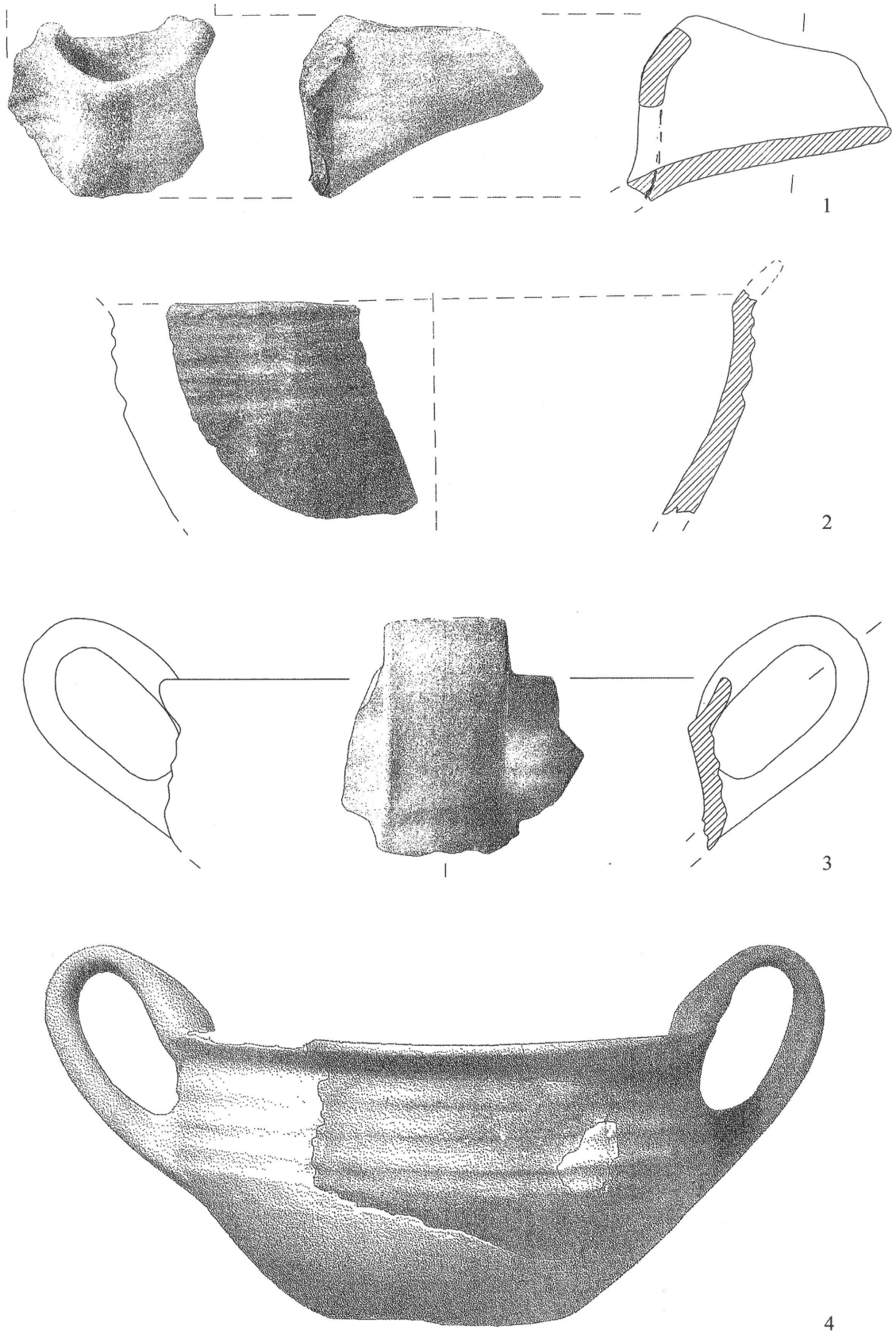
6. Το στρώμα 9 δεν θεωρείται ότι αντιπροσωπεύει αυτόνομο οικισμό.

7. B. Horejs 2007, 314 κ.ε., εικ. 182-183. Η ένταξη αυτή θα πρέπει να αντιμετωπιστεί με μεγάλη επιφύλαξη και να μη θεωρείται τελεσίδικη, καθώς βασίστηκε στην αποτίμηση μόνο ενός μέρους της τροχήλατης μινυακής κεραμικής που επεχείρησε η συγγραφέας αυτοβούλως.

8. Η απόδοση γίνεται με βάση την εξέλιξη της τροχήλατης μινυακής κεραμικής. Η ιδιαίτερη αυτή κεραμική κατηγορία αποτελεί μοναδικό εργαλείο σύγκρισης του Αγίου Μάμα (προϊστορικής Ολύθνου) με άλλους σύγχρονους μεσοελλαδικούς οικισμούς. Η μελέτη και δημοσίευσή γίνεται από τον γράφοντα.

Εικ. Ι. Τροχήλατη μινυακή κεραμική. (1), (5): στρώμα 14-15. (2), (3): στρώμα 13. (4): στρώμα 12.

Εικ. 2. Τροχήλατη μινυακή κεραμική. (1): στρώμα 13. (2): στρώμα 16. (3): στρώμα 12. (4): στρώμα 15.

παρουσίαση κάποιων χαρακτηριστικών της τροχήλατης μινυακής κεραμικής που ακολουθεί, έχει ως στόχο όχι μόνο να δείξει μερικές από τις σχέσεις του οικισμού με σύγχρονους του αιγαιακού χώρου και της ηπειρωτικής Ελλάδας στη βάση της κοινής εξέλιξης αυτής της κεραμικής, αλλά και να διαμορφώσει ένα πρώτο χρονολογικό πλαίσιο.

Από τη μέχρι τώρα μελέτη της μινυακής κεραμικής στον Άγιο Μάμα διαπιστώθηκε ότι η παρουσία και η εξέλιξη της ακολουθούν σε γενικές γραμμές την ίδια πορεία που παρατηρείται σε άλλους σύγχρονους οικισμούς της ηπειρωτικής Ελλάδας. Επίσης, προέκυψαν στοιχεία, όπως η παρουσία της γκριζοκάστανης τροχήλατης μινυακής και των Goblets με γωνιωδώς αποκλίνον στόμιο, τα οποία δεν συναντώνται σε άλλους οικισμούς⁹ (Εικ. 3.4). Βέβαια, είναι πιθανό, η γκριζοκάστανη κατηγορία, η οποία είναι πολυάριθμη και διακριτή στον Άγιο Μάμα, στους άλλους οικισμούς να ενσωματώνεται στη γκριζα μινυακή. Τα Goblets με γωνιωδώς αποκλίνον στόμιο, ωστόσο, δεν αναφέρονται σε άλλους οικισμούς και θα μπορούσαν να θεωρηθούν είτε ότι ενσωματώνονται σε άλλους τύπους Goblets είτε ότι προέρχονται από περιοχές και οικισμούς, το υλικό των οποίων ακόμη δεν έχει μελετηθεί ή δημοσιευθεί. Ενόψει της τελικής δημοσίευσης, εδώ θα παρουσιαστεί περιληπτικά η εξέλιξη της τροχήλατης μινυακής στα στρώματα του Αγίου Μάμα. Παράλληλα, θα τονίζεται, όσο είναι δυνατόν, ο συσχετισμός με τον οικισμό στα Πευκάκια Βόλου, καθώς αυτός είναι ο μοναδικός δημοσιευμένος οικισμός με αρκετά διαδοχικά στρώματα κατοίκησης (φάσεις 1-7) και αναλυτική παρουσίαση της τροχήλατης μινυακής κεραμικής¹⁰.

Η τροχήλατη μινυακή κεραμική, η οποία χαρακτηρίζεται και ως «εισηγμένη μινυακή», συναντάται στην τούμπα Αγίου Μάμα Νέας Ολύμθου (προϊστορική Ολύμθος), στα περισσότερα στρώματα κατοίκησης της ανασκαφής 1994-1996 του B. Hänsel και στα Halfmeters 17-8 της ανασκαφής του Heurtley¹¹. Στη νεότερη ανασκαφή εμφανίζεται για πρώτη φορά σε επιχώσεις του στρώματος 18 διαταραγμένες από επιφανειακά ή βυζαντινά στρώματα και σε μικτές επιχώσεις του ίδιου και υπερκείμενων στρωμάτων (π.χ. 17-18). Σε αμιγείς επιχώσεις συναντάται από το επόμενο οικιστικό στρώμα 17, αλλά σε περιορισμένο αριθμό. Στα επόμενα στρώματα συνεχίζεται με αυξα-

νόμνη συχνότητα, με τον κύριο όγκο της να εμφανίζεται στα στρώματα 14 μέχρι 12, όπου κορυφώνεται η παρουσία της (στρώμα 13). Στη συνέχεια ακολουθεί φθίνουσα πορεία μέχρι το στρώμα 10, ενώ στα επόμενα στρώματα 8 μέχρι 2 συναντάται ελάχιστα και πάντοτε σε μικρά θραύσματα, που θεωρείται ότι προήλθαν από την αναμόχλευση και μεταφορά παλαιότερων επιχώσεων.

Όπως στην οικιστική δραστηριότητα, και στη μινυακή κεραμική διαμορφώνεται κάποια ομαδοποίηση στην εξέλιξη της. Στα στρώματα 17 και 16 συναντάται η πρώιμη έκφρασή της (early minyan), κύριο γνώρισμα της οποίας είναι η παρουσία απλών σχημάτων και η απουσία άλλων που θα χαρακτηρίσουν τις επόμενες φάσεις¹². Κυριαρχεί η γκριζα ακολουθούμενη από τη γκριζοκάστανη, ενώ μεμονωμένα όστρακα αποδίδονται στη μελανή και την ωχροκίτρινη μινυακή κεραμική. Τα σχήματα που βεβαιώνονται στο στρώμα 17 του Αγίου Μάμα είναι απλά και περιλαμβάνουν μόνο φιάλες ημισφαιρικές, ένα δοχείο και αμφορέα. Οι αντίστοιχες ημισφαιρικές φιάλες (kalottenförmige Schalen 1A) της γκριζας μινυακής στα Πευκάκια αρχίζουν στη φάση 2 και συνεχίζουν μέχρι τη φάση 3 (για να επανεμφανιστούν αργότερα από τη φάση 6 Μέση)¹³. Ημισφαιρικές φιάλες είναι το χαρακτηριστικό σχήμα στη γκριζα μινυακή της φάσης 3 στο Λευκαντί της Εύβοιας¹⁴. Οι αμφορείς και οι πρόχοι αντιπροσωπεύονται με βεβαιότητα στα στρώματα 17 και 16 (για να επανεμφανιστούν οι αμφορείς πάλι από το στρώμα 13). Η ίδια τάση παρατηρείται και στα Πευκάκια, όπου αμφορείς ή πρόχοι με κοίλο λαιμό περιορίζονται στη φάση 2¹⁵. Οι πλατιές οριζόντιες αυλακώσεις ως θέμα διακόσμησης συναντώνται για πρώτη φορά σε ημισφαιρική φιάλη με ίσιο χοανοειδές στόμιο (Εικ. 2.2) στο στρώμα 16 του Αγίου Μάμα, στη φάση 4 των Πευκακίων¹⁶ και είναι πολύ συχνή στη φάση 4 στο Λευκαντί Εύβοιας¹⁷. Αποτελούν στοιχείο της φάσης της «διακοσμημένης μινυακής» (decorated minyan) του Dickinson, όπου θα μπορούσε να ενταχθεί και το στρώμα 16¹⁸. Σύμφωνα με τα παραπάνω, προκύπτουν ενδείξεις για τη χρονική συνύπαρξη των στρωμάτων 17 και 16 με τις φάσεις 3 και 4 από τα Πευκάκια και το

12. Dickinson 1977, 19, εικ. 2.

13. Maran 1992, πίν. 11,4, 25,5.

14. Popham/Sackett 1968, 9.

15. Maran 1992, πίν. 19,10.

16. Maran 1992, 208.

17. Popham/Sackett 1968, 10.

18. Dickinson 1977, 19, εικ. 2.

9. Για τον λόγο αυτό ονομάστηκαν «Olynthos Goblets».

10. Maran 1992, 79 κ.ε.

11. Heurtley 1939, εικ. 8.

Λευκαντί, που τοποθετούνται στην αρχή της μεσοελλαδικής περιόδου (ΜΕ Ι)¹⁹.

Στη δεύτερη φάση εξέλιξης εντάσσεται η μινυακή κεραμική από τα στρώματα 15 και 14 καθώς και από τις μικτές επιχώσεις τους (14-15). Παρατηρείται σαφής αύξηση του ποσοστού της και μάλιστα σταδιακά από το στρώμα 15 στο 14. Στο στρώμα 15 κυριαρχεί η γκριζα-γκριζοκάστανη, αλλά για πρώτη φορά πολύ συχνή είναι η καστανή μινυακή, η οποία στην προηγούμενη φάση είχε σποραδική εμφάνιση, αλλά στο επόμενο στρώμα 14 γίνεται η επικρατέστερη κατηγορία μινυακής κεραμικής ξεπερνώντας και την γκριζα-γκριζοκάστανη. Η ωχροκίτρινη μινυακή κεραμική εμφανίζεται από τις μικτές επιχώσεις των στρωμάτων 15 και 14 και μάλιστα σε σημαντικό ποσοστό. Με διακυμάνσεις στη συχνότητά της φθάνει μέχρι το στρώμα 12, για να μειωθεί αισθητά στο στρώμα 11. Αντιστοιχεί στην yellow minyan των Wace και Blegen που συναντάται στην κεντρική, τη νότια Ελλάδα και στις Κυκλάδες²⁰. Χαρακτηρίζουν την τελευταία φάση της μέσης εποχής χαλκού στη Στερεά και τη νότια Ελλάδα²¹. Ο Dickinson την εντάσσει στην ύστερη φάση εξέλιξης της μινυακής, τέλος ΜΕ ΙΙΙ/αρχή ΥΕ Ι²². Ωστόσο, όπως προκύπτει, φαίνεται να εμφανίζεται νωρίτερα. Στη Θεσσαλία δεν εξετάζεται ως ιδιαίτερη κατηγορία²³.

Στα αγγεία η καθαρόσχημη φιάλη από τις νεότερες επιχώσεις του στρώματος 15 (Εικ. 2.4) σχετίζεται άμεσα με φιάλη του τύπου ΙΗΙΙ, που στα Πευκάκια συναντάται για πρώτη φορά στη φάση 5²⁴. Νέο στοιχείο στη μινυακή κεραμική του Αγίου Μάμα αποτελεί η εμφάνιση των Goblets στο ίδιο στρώμα. Στην πρώιμη φάση του (στρώμα 15a) συναντάται ο τύπος με λεπτό τοίχωμα και έξω νεύον στόμιο και στην ύστερη (στρώμα 15b) ο τύπος με γωνιώδες στόμιο («Olynthos Goblet», πρβλ. εικ. 3.4) και ίσως ο τύπος με κοίλο χοανοειδές στόμιο. Τα Goblets ως σχήμα εμφανίζονται για πρώτη φορά στη φάση 5 στο Λευκαντί της Εύβοιας²⁵ και καθορίζουν μαζί με άλλα σχήματα την «ώριμη μινυακή φάση» (mature minyan) του Dickinson²⁶. Στα Πευκάκια, όπου αναφέρονται ως Fußschalen, τα Goblets με ισχυρό τοίχωμα αντι-

στοιχούν στις φιάλες τύπου 1F, απουσιάζει, όμως, η γωνιώδης ανάπτυξη του χοανοειδούς στομίου. Αντίθετα, εκείνα με λεπτό τοίχωμα και έξω νεύον στόμιο έχουν ως αντίστοιχα στα Πευκάκια τις φιάλες 1FII mit ausladendem Rand und unverdickter Lippe που πρωτοεμφανίζονται στη φάση 4²⁷. Λεπτή αυλάκωση (Einkehlung am Randbasis) ως διαχωριστικό μεταξύ ώμου και στομίου των μινυακών αγγείων συναντάται στον Άγιο Μάμα για πρώτη φορά σε Goblets μικτών και διαταραγμένων επιχώσεων των στρωμάτων 14 και 15 (Εικ. 3.2). Στα Πευκάκια το στοιχείο αυτό εντοπίστηκε ήδη από τη φάση 4 αλλά σε μικρή βαθιά φιάλη (Napf 3F) και από τη φάση 5 σε μεγάλες φιάλες (Goblets)²⁸.

Αρκετή εισηγμένη μινυακή κεραμική προέρχεται από μικτές επιχώσεις των στρωμάτων 15 και 14 του Αγίου Μάμα. Περιλαμβάνει χαρακτηριστικά, τα οποία συμβάλλουν στον συσχετισμό αυτών των επιχώσεων με τις φάσεις των Πευκακίων και άλλων μεσοελλαδικών θέσεων. Οι ακόσμητες μικρές φιάλες με χαμηλή τροπίδωση και κοίλο χοανοειδές στόμιο (πίν. Ι, 1-2) έχουν ως πλησιέστερο αντίστοιχο σχήμα τις Näpfe 3G των Πευκακίων, όπου με κοίλο στόμιο συναντώνται για πρώτη φορά στη φάση 4 και συνεχίζουν μέχρι τη φάση 7²⁹. Το κοίλο χοανοειδές στόμιο σε φιάλες και Goblets είναι ένα ακόμη στοιχείο που εμφανίζεται τόσο στις επιχώσεις των 14-15 του Αγίου Μάμα όσο και στη φάση 5 στα Πευκάκια³⁰. Οι φιάλες (Goblets) «τύπου Πτελεού» (με καλαθόσχημη λαβή) συναντώνται αποκλειστικά στις μικτές επιχώσεις 14-15 (Εικ. 1.5). Στο Λευκαντί αντίστοιχες καλαθόσχημες λαβές σε Goblets εμφανίζονται στη φάση 4 και στα Πευκάκια για πρώτη φορά στη φάση 5, αλλά συνεχίζουν μέχρι τη φάση 7³¹.

Από τα προαναφερθέντα αλλά και άλλα παραδείγματα συνάγεται ότι η δεύτερη φάση της μινυακής κεραμικής στον Άγιο Μάμα (στρώματα 15 και 14) συνυπάρχει χρονικά με μέρος της φάσης 4 και όλη τη φάση 5 στα Πευκάκια, τις φάσεις 4 και 5 στο Λευκαντί, αλλά και την αρχή της φάσης mature minyan του Dickinson³². Το άνω όριο της σχέσης του στρώματος

19. Maran 1992, 371 κ.ε., εικ. 25.

20. Wace/Blegen 1916-1918, 180 κ.ε.

21. Goldmann 1926, 124.

22. Dickinson 1977, 17 κ.ε.

23. Maran 1992, 80, Hanschmann 1981, 109 κ.ε.

24. Maran 1992, πίν. 46,12.

25. Popham/Sackett 1968, 10.

26. Dickinson 1977, 19, εικ. 2.

27. Maran 1992, πίν. 41, 11.

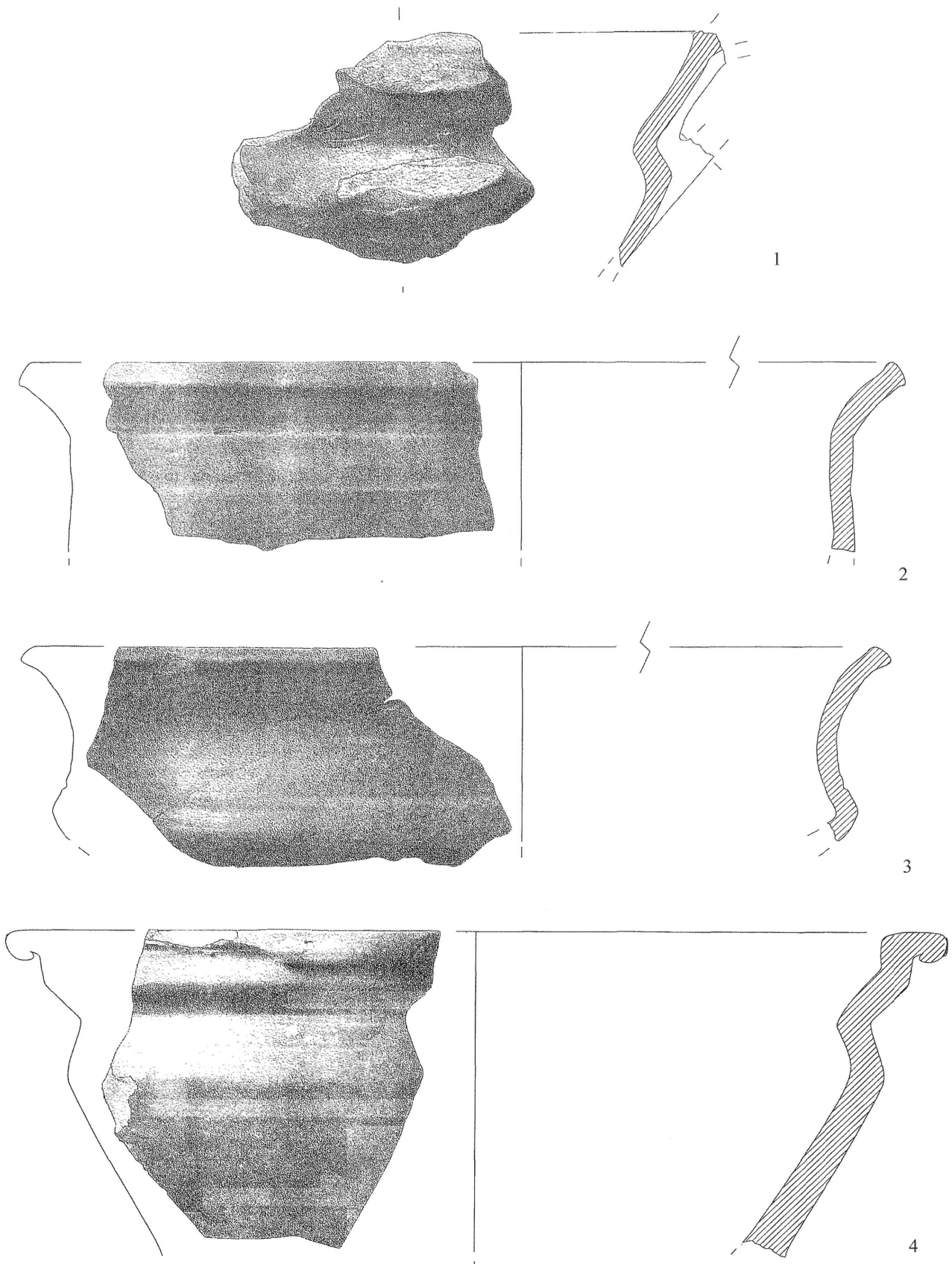
28. Maran 1992, πίν. 41, 13 Napf 3F και πίν. 46,13.16 και 56,1 για μεγάλες φιάλες.

29. Maran 1992, πίν. 37, 5, 55, 4, 58, 9.

30. Maran 1992, 88. Πρβλ. πίν. Ι,1 με Maran 1992, πίν. 55,14 και 58,9.

31. Popham/Sackett 1968, 9-10 για Λευκαντί και Maran 1992, πίν. 55,7 και 58,5 για Πευκάκια.

32. Dickinson 1977, 17 κ.ε., εικ. 2.

Εικ. 3. Τροχήλατη μινυακή κεραμική. (1), (3): στρώμα Ι3. (2): στρώμα Ι4. (4): στρώμα ΙΙ.

14 με τα Πευκάκια (φάση «älter als 6 früh») σηματοδοτούν τα Goblets με χαμηλό ώμο και ευρύ αποκλίνον στόμιο³³. Σύμφωνα με τον συγχρονισμό που επιχείρησε ο Maran με βάση τη στρωματογραφία από τα Πευκάκια³⁴, η χρονική τοποθέτηση της δεύτερης φάσης της μινυακής στον Άγιο Μάμα, που περιλαμβάνει τα στρώματα 15 και 14, θα μπορούσε να συμπίπτει με τη ΜΕ ΙΙ περίοδο.

Στο στρώμα 13 του Αγίου Μάμα (προϊστορικής Ολύμβου) και στη φάση 6 Πρώιμη στα Πευκάκια παρατηρείται κορύφωση στην παρουσία της τροχήλατης μινυακής κεραμικής³⁵. Για πρώτη φορά στον Άγιο Μάμα συναντώνται όλες οι κατηγορίες μινυακής κεραμικής. Κυρίαρχη με μεγάλη διαφορά είναι η γκρίζα-γκριζοκάστανη και ακολουθούν με σειρά συχνότητας η καστανή, η ωχροκίτρινη, η μελανή και τέλος η ερυθρή τροχήλατη μινυακή κεραμική.

Στα αγγεία οι μικρές σφαιρικές φιάλες με χροανοειδές στόμιο συναντώνται κυρίως στο στρώμα 13 (Εικ. 1.3). Στα Πευκάκια τα αντίστοιχα σχήματα είναι κυρίως οι Näpfe 3F και λιγότερο οι φιάλες 1E. Οι πρώτες συναντώνται από τη φάση «älter als 6 früh» και συνεχίζονται στη φάση 6 Πρώιμη³⁶. Το Goblet με λεπτό γωνιώδες τοίχωμα και έξω νεύον στόμιο από το στρώμα 13 (πίν. ΙΙΙ, 3) βρίσκει αντίστοιχά του σε φιάλες 1F1a, που εμφανίζονται στα Πευκάκια από τη φάση 6 Πρώιμη και μετά³⁷. Τα ανωτέρω είναι λίγα από τα παραδείγματα που θα μπορούσαν να συνδέουν χρονικά το στρώμα 13 με τη φάση 6 Πρώιμη στα Πευκάκια.

Η γεφυρόστομη προχοή τροπιδωτής φιάλης (Εικ. 2.1) συναντάται άπαξ στο στρώμα 13³⁸. Παρόμοιες προχοές συναντώνται όχι μόνο στον ταφικό περίβολο Α³⁹, αλλά και στο ταφικό περίβολο Β των Μυκηνών⁴⁰ και στους παλαιότερους οικιστικούς ορίζοντες 2 ή 3 της Εύτρησης⁴¹, δηλώνοντας μια σχετικά πιο μακρόχρονη παρουσία. Ένα ακόμη επιχείρημα συγχρονισμού του στρώματος 13 με την αρχή της ΥΕ Ι περιόδου αποτελούν οι μικρές φιάλες ή κύπελλα με τροπιδωτή χαμηλά στο σώμα και χροανοειδές στόμιο,

που πρωτοεμφανίζονται σε μεικτές επιχώσεις των στρωμάτων 15-14, αλλά είναι ιδιαίτερα συχνές στο στρώμα 13 (Εικ. 2.2). Έχουν συγκριθεί με τα ημισφαιρικά κύπελλα (semiglobular cups) του ταφικού περιβόλου Β των Μυκηνών της ΥΕ Ι περιόδου⁴². Ωστόσο, τα παραδείγματα του Αγίου Μάμα δεν σώζουν ούτε λαβή ούτε χαμηλή δακτυλιόσχημη βάση, κύρια στοιχεία των κυπέλλων, και ως εκ τούτου η όποια σύγκριση με εκείνα των Μυκηνών δεν μπορεί να θεωρηθεί ασφαλής⁴³. Από το ίδιο στρώμα (στρώμα 13) προέρχεται τμήμα ενός Goblet με στενό ώμο, υψηλό κοίλο χροανοειδές στόμιο και σωζόμενο μέρος της λαβής (πίν. 3.1). Χρησιμοποιήθηκε και αυτό ως επιχείρημα για το συγχρονισμό του στρώματος 13 με τη φάση 7 των Πευκακίων εξαιτίας της έντονα πιεσμένης ταινιωτής λαβής του⁴⁴. Ωστόσο, από τη λαβή δεν σώζεται παρά η βάση της και η συμπλήρωση ως έντονα πιεσμένης λαβής μόνο υποθετικά μπορεί να γίνει⁴⁵.

Στο στρώμα 12 η γκρίζα-γκριζοκάστανη τροχήλατη μινυακή κεραμική έχει τη δεύτερη υψηλότερη μετά το στρώμα 13 συχνότητά της, όπως ακριβώς συμβαίνει στη φάση 6 Μέση στα Πευκάκια⁴⁶. Ακολουθούν η καστανή και η ωχροκίτρινη και σε απόσταση η μελανή. Η ερυθρή μινυακή συναντάται συχνότερα από το προηγούμενο στρώμα, υστερεί, ωστόσο, έναντι των άλλων κατηγοριών. Αντίθετα, στη φάση 6 Μέση στα Πευκάκια αναφέρεται ως συχνή⁴⁷. Κανθαρόσχημες φιάλες με υπερυψωμένη λαβή συναντώνται στο στρώμα 12 (Εικ. 2.3) και στη φάση 6 Μέση στα Πευκάκια για τελευταία φορά⁴⁸. Στην ωχροκίτρινη κατηγορία οι φιάλες με χροανοειδές στόμιο αποτελούν νέο σχήμα τόσο στο στρώμα 12 όσο και στη φάση 6 Μέση (και 7) στα Πευκάκια⁴⁹. Γενικότερα, υπάρχουν ενδείξεις ότι στο στρώμα 12 του Α.Μ. και στη φάση 6 Μέση στα Πευκάκια η τροχήλατη μινυακή κεραμική εμφανίζει την ίδια εξέλιξη, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά την πρώτη ή την τελευταία πα-

42. Μυλωνάς 1972, πίν. 52,δ1-2, 133,η. Horejs 2007, εικ. 127.

43. Χρησιμοποιήθηκαν ως επιχείρημα για τη χρονική ένταξη του στρώματος 13 στην ΥΕ Ι περίοδο, βλ. Horejs 2007, 196 κ.ε.

44. Έντονα πιεσμένες λαβές (angequetschter Henkel) χαρακτηρίζουν την ύστερη φάση εμφάνισης της μινυακής κεραμικής και αποτελούν αξιόπιστο χρονολογικό κριτήριο. Χρονικά τοποθετείται στο πέρας ΜΕ ΙΙΙ/ΥΕ Ι.

45. Horejs 2007, 193, 201, πίν. 127/B995/2. Το αγγείο αναφέρεται επανειλημμένα ως σημαντικό χρονολογικό στοιχείο. Ωστόσο, δεν είναι το απεικονιζόμενο στον πίνακα 127/B995/2, αλλά αυτό της εικ. 3.1 του παρόντος άρθρου.

46. Maran 1992, εικ. 2.

47. Maran 1992, 212 κ.ε.

48. Maran 1992, πίν.113, 12.

49. Πρβλ. B726/12 με Maran 1992, Taf. 96, 8.

33. Πρβλ. πίν. ΙΙΙ,2-3 με Maran 1992, Taf. 68,10.13.

34. Maran 1992, 372 κ.ε., εικ. 25.

35. Maran 1992, 209 και εικ. 2.

36. Maran 1992, πίν. 65,13.

37. Maran 1992, πίν. 68,10.

38. Χρησιμοποιήθηκε ως ένα από τα επιχειρήματα για τη χρονική ένταξη του στρώματος 13 στην ΥΕ Ι περίοδο, βλ. Horejs 2007, 199.

39. Furthwängler/Loeschke 1879, Pl. X no 50.

40. Μυλωνάς 1972, 238, πίν. 212 και 235.

41. Goldmann 1931, 141, εικ. 195, 2, 229, 6.

ρουσία κάποιων στοιχείων της. Η κορύφωση της παρουσίας της μινυακής κεραμικής στα στρώματα 13 και 12 επιτρέπει την ομαδοποίησή τους σε μια τρίτη φάση εξέλιξης, η αρχή της οποίας ταυτίζεται με τις σημαντικές αλλαγές που σημειώνονται στην αρχιτεκτονική και σηματοδοτούν την αρχή της περιόδου ΠΟ ΙΙΙ. Διαφαίνεται, επίσης, η χρονική αντιστοιχία των στρωμάτων αυτών με τις φάσεις 6 Πρώιμη και 6 Μέση των Πευκακίων, οι οποίες κατά το συγχρονισμό με άλλους οικισμούς εντάσσονται στο τελευταίο στάδιο της μεσοελλαδικής περιόδου⁵⁰.

Με το στρώμα 11 αρχίζει η μείωση της τροχήλατης μινυακής κεραμικής, που συνεχίζεται στο στρώμα 10, όπου η κεραμική αυτή συναντάται για τελευταία φορά. Όλες οι κατηγορίες είναι παρούσες στο στρώμα 11, με επικρατέστερη τη γκριζα-γκριζοκάστανη, ενώ στο στρώμα 10 υπάρχει μόνο η γκριζα-γκριζοκάστανη. Μια οπισθόμνητη πρόχους συναντάται μόνο στο στρώμα αυτό και έχει αντίστοιχο παράδειγμα στη φάση 7 των Πευκακίων⁵¹. Ανάλογη ταυτόχρονη πρώτη παρουσία παρατηρείται και σε αυλακωτά χείλη αγγείων⁵². Η έντονα πιεσμένη ταινιωτή λαβή σε Goblets εμφανίζεται στα Πευκάκια μόνο στη φάση 7⁵³. Στον Άγιο Μάμα ως τέτοια θα μπορούσε να θεωρηθεί η μια λαβή με έντονο οβάλ σχήμα από επιχώσεις του στρώματος 11 ελάχιστα διαταραγμένες από βυζαντινές επεμβάσεις⁵⁴. Δοχεία, μεγάλου μεγέθους πλέον, με κοντό κυλινδρικό λαιμό, υπάρχουν στη φάση 7 των Πευκακίων⁵⁵. Στον Άγιο Μάμα συναντώνται σε επιχώσεις του στρώματος 10 ελάχιστα διαταραγμένες από βυζαντινές επεμβάσεις⁵⁶. Χάρη κυρίως στην περιορισμένη χρονική εμφάνιση ορισμένων αγγείων που προαναφέρθηκαν, γίνεται εφικτή η χρονική συνύπαρξη των στρωμάτων 11 και 10 με τη φάση 7 των Πευκακίων, η οποία αντιστοιχεί στη Late Phase του Νότου και αμφότερες σηματοδοτούν το πέρασμα στην υστεροελλαδική Ι περίοδο⁵⁷.

Από τα παραπάνω ελάχιστα παραδείγματα διαμορφώνεται μια αμυδρή εικόνα της εξέλιξης της τροχήλατης μινυακής κεραμικής από τα στρώματα 17-10

του Αγίου Μάμα ανάλογη εκείνης που παρατηρείται στους οικισμούς της κεντρικής και νότιας Ελλάδας, όπου τοποθετείται ο πυρήνας εμφάνισης αυτής της χαρακτηριστικής κεραμικής. Η πρώτη φάση περιλαμβάνει τα στρώματα 17 και 16 και χαρακτηρίζεται από την παρουσία νέων στοιχείων στην αρχιτεκτονική, την κορύφωση της ερυθρωπής και επιχρισμένης ερυθρής κεραμικής και την εμφάνιση της τροχήλατης μινυακής κεραμικής. Η δεύτερη φάση, που περιλαμβάνει τα στρώματα 15 και 14, διακρίνεται από την εμφάνιση των πολύχρωμων συγκροτημάτων στην αρχιτεκτονική και την αυξανόμενη παρουσία της μινυακής κεραμικής. Στην τρίτη φάση, στρώματα 13 και 12, εμφανίζονται νέα στοιχεία στην αρχιτεκτονική (λίθινες κρηπίδες, πηλόπλινθοι), που διατηρούνται σε όλα τα επόμενα στρώματα. Στην κεραμική κορυφώνεται η παρουσία της τροχήλατης μινυακής. Στην τελευταία φάση (στρώματα 11 και 10) η μινυακή κεραμική ακολουθεί ραγδαία φθίνουσα πορεία και δηλώνει πιθανότατα το πέρασμα στην υστεροελλαδική περίοδο⁵⁸.

Τα δεδομένα της οργάνωσης του χώρου και της κεραμικής που αναφέρθηκαν συνοπτικά, αλλά και ακόμη περισσότερα, που θα παρουσιαστούν στην τελική δημοσίευση, όπως για παράδειγμα η παρουσία και εξέλιξη της ερυθρωπής χειροποίητης κεραμικής, καταδεικνύουν τον σαφή προσανατολισμό του οικισμού της μέσης εποχής χαλκού στον Άγιο Μάμα προς τον αιγαιακό χώρο και τη λοιπή ηπειρωτική Ελλάδα της μεσοελλαδικής περιόδου, όπως είχε παρατηρήσει χρόνια πριν ο Heurtley⁵⁹. Η ιδιαίτερη σχέση του οικισμού με τα Πευκάκια προκύπτει από τη συγγένεια που παρουσιάζουν αμφότεροι ως περιφερειακοί οικισμοί αυτής της περιόδου.

Τον μεσοελλαδικό οικισμό του Αγίου Μάμα (προϊστορική Όλυνθο), που σήμερα βρίσκεται σε απόσταση περίπου 6 χλμ. από την ακτή, θα πρέπει να τον φανταστούμε κατά τη μέση εποχή του χαλκού ως ένα φυσικά προστατευμένο υπερυψωμένο οικισμό έκτασης περίπου τεσσάρων στρεμμάτων στην άκρη μικρής χερσονήσου που περιβαλλόταν από τη θάλασσα, ίσως κοντά στην τότε εκβολή του ποταμού Ολύνθιου. Κτίσματα θα πρέπει να υπήρχαν χαμηλά στη λοιπή χερσόνησο γύρω από την τούμπα που, ίσως, σχετίζονταν με την πιθανή παρουσία διδυμων λιμένων εκατέρωθεν της χερσονήσου. Σε αυ-

50. Maran 1992, 373, εικ. 25.

51. Horejs 2007, πίν. 127/B527/2 πρβλ. με Maran 1992, Taf. 116,9.

52. Πρβλ. B424/1 Schicht 11+(10) με Maran 1992, Taf. 120,9 Phase 7.

53. Maran 1992, Taf. 117,8.

54. B519/17 στρώμα 11+(BYZ).

55. Maran 1992, 89, Taf. 117,12.

56. B262/15 στρώμα 10+(BYZ.)

57. Maran 1992, 373 κ.ε., εικ. 25.

58. Ακριβέστερη χρονολογική απόδοση θα προκύψει από τη δημοσίευση των ραδιοχρονολογήσεων.

59. Heurtley/Radford 1927-28, 186.

τούς κατέπλεαν τα πλοία της εποχής που διέσχιζαν το Αιγαίο μεταφέροντας από και προς τον οικισμό ποικίλα αγαθά. Μια τόσο άμεση επαφή με τον αιγαϊκό χώρο αναπτύχθηκε για πρώτη φορά στην προϊστορική Όλυνθο (Άγιος Μάμας) κατά τη μεσοελλα-

δική και την υστεροελλαδική περίοδο και συνεχίστηκε αδιατάρακτη και πιο ενισχυμένη στην αρχαία Όλυνθο κατά τους αρχαϊκούς και κλασικούς χρόνους.

Abstract

Aghios Mamas, Neas Olynthou, (Prehistoric Olynth) a peripheral settlement in the Middle Helladic world: the data from Minyan ware

Ioannis Aslanis

The limited presence of Middle Helladic settlements in Macedonia is one of the problems characterizing the evolution of this area during the prehistoric period. Excavation of part of a Middle Helladic settlement on the mound (tomb) of Aghios Mamas, Neas Olynthou brought to light evidence that brings this settlement into the framework of the Aegean and Middle Helladic world: a new spatial organization, new architectural types, and reddish handmade and wheel-made Minyan pottery. These coexist with evidence indicating continuation of the local tradition from the Early Bronze Age.

The presence of wheel-made Minyan ware throughout the entire Middle and beginning of the Late Bronze Age follows a developmental course within the levels of Aghios Mamas, study of which will contribute *inter alia* to a fuller knowledge of this characteristic class of pottery.

The present article will present a preliminary picture of the Middle Helladic settlement, as this has emerged from the study of the aforementioned evi-

dence, particularly its wheel-made Minyan ware.

From the available evidence, the development of wheel-made Minyan ware from levels 17-10 of Aghios Mamas appears to be similar to that observed in settlements of central and southern Greece, where the locus of appearance of this characteristic pottery has been situated. The first phase includes levels 17 and 16, and is characterized by the presence of new elements in architecture, the high point of reddish and red-painted ware, and the appearance of wheel-made Minyan ware. The second phase includes levels 15 and 14, and is distinguished by the appearance of multiple-roomed complexes in architecture and the increased presence of Minyan ware. In the third phase, levels 13 and 12, there appear new elements in architecture which are preserved though all of the later levels. In pottery, the presence of wheel-made Minyan ware reaches its apogee. In the final phase (levels 11 and 10), Minyan ware follows a rapidly-declining course, probably denoting the transition to the Late Helladic.